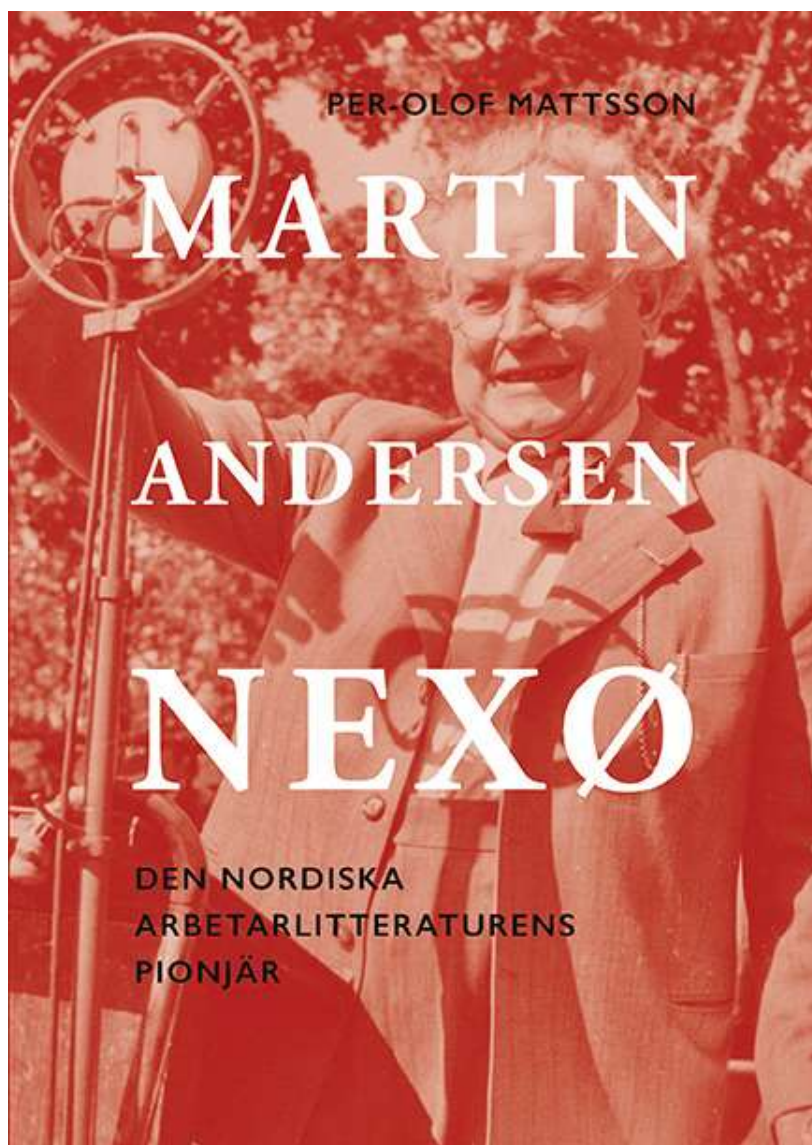

Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär

Recensioner av Per-Olof Mattsons bok om Martin Andersen Nexø

Per-Olof Mattson, *Martin Andersen Nexø – Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär*, Ellerströms, 2017. 598 sidor

Innehåll

Anker Gemzöe: Stor författare, lojal stalinist	1
Ulf Lundén: Pelle Erövraren satte fart på svensk arbetarlitteratur	5
Kjell Andersson: Den nordiska arbetarlitteraturens banbrytare: Martin Andersen Nexø	6
Magnus Nilsson: Om P-O Mattsons <i>Martin Andersen Nexø</i>	7

Anker Gemzöe: Stor författare, lojal stalinist

Ur *Clarté* nr 3 2018

Uppsalaprofessorn Lars Furuland, som har influerat nyare tiders uppfattningar om arbetarlitteraturen i hela Norden, har påpekat att litteraturvetenskapen ganska ofta är ”nationalistisk” – och det gäller också när den behandlar litteratur som är anknuten till den folkrörelse som har haft internationalismen på sitt program. Svensk arbetarlitteratur, hävdade han, är ”lika mycket” Andersen Nexö, och Upton Sinclair. ”Det är en uppfattning som – om den togs på allvar – skulle leda till en reviderad och mer rättvisande historieskrivning. Min bok kan ses som en plaidoyer för just detta.”

Med dessa ord avslutar Per-Olof Mattsson sitt monumentala verk *Martin Andersen Nexö, Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär*. Visst är det ”en plaidoyer”, men sannerligen också ett inlägg som grundligt demonstrerar vad den pläderar för. Det ligger nära till hands att tänka på allt som är värt att skriva om bara i förhållandet mellan Sverige och Danmark. Först 2012 med Niels Kofoeds bok *August Strindberg – liv og værk* kom en djupare belysning av Strindbergs danska relationer och hans betydelse för dansk teater och litteratur. Det finns fortfarande mycket att skriva om P.O. Enquist och Danmark. Strindbergs och Enquists längre vistelse i Danmark motsvaras ju av Nexös fleråriga uppehåll i Sverige som flykting under andra världskriget. Per-Olof Mattssons bok manar till efterföljd.

Boken tar som sin utgångspunkt den ändrade bilden av författaren – från att vara radikal i Nietzsches och Brandes' anda till en arbetarförfattare – som Nexö, medvetet spred en bit in i sin karriär. Det fick också betydelse för det sätt som den arbetarlitterära traditionen ”konstruerades” i Sverige. Tre kapitel går närmare in på hur Nexös tre viktigaste verk mottogs i Sverige. Först och främst *Pelle Erövraren* (1906-10, senast svenska utgivning Aldus, 1976), som gick som följetong i den svenska socialdemokratins huvudorgan *Socialdemokraten* 1911. De två andra är *Ditte människobarn* (1917-21, senaste svenska utgivning En bok för alla, Litteraturfrämjandet 1987) och Nexös sista större verk *Minnen* (1932-39, på svenska Stockholm, 1945). I senare avsnitt kommer Mattsson också in på Nexös litterärt mer tveksamma ”minnesroman” *Morten Röde* (1945, på svenska Arbetarlitteratur, 1977) med efterföljarna *Den förlorade generationen* (1948, på svenska Arbetarlitteratur 1949) och *Jeanette* (postumt 1957). Däremot spelar hans noveller ingen roll, även om det framgår att de översattes och lästes. Om fokus mer legat på vilken påverkan Nexö, s stil har haft, hade det varit rimligt att ge dem mer utrymme – men nu är bokens inriktning en annan.

Bilden av hur Nexö mottogs i svenska tidskrifter och dagstidningar är överväldigande detaljerad. Grundligheten i detektivarbetet är imponerande, vilket man kan försäkra sig om genom att bara betrakta myriaderna av källhänvisningar. Per-Olof Mattssons bok sätter en ny standard för forskningen om hur litterära verk mottagits.

Att allt ska med har emellertid också biverkningar. När varenda relation och källa utreds i detalj, sker det på bekostnad av ett sammanhängande förlopp som skulle ha krävt mer prioritering och redigering. Förloppet är (inte minst i bokens första tredjedel) ganska förvirrande, det är svårt att följa vilket år som nu behandlas. Det förhindrar inte att kapitlen om hur Nexös viktigaste verk mottogs fogar mycket nytt till bilden av svensk litteraturkritik i mellankrigstiden.

Något oväntat fann jag bokens största läsupplevelse i kapitlen om Nexö som omstridd politisk person på 1930- och 1940-talen. Det är ju också den sorgligaste delen av hans verksamhet. Åtminstone från mitten av 1930-talet satte han in all den auktoritet, som han helt övervägande hade erhållit tack vare sina förtjänster som författare, i ett obetingat stöd för Sovjetunionens

och stalinismens ohyggligheter. Att Nexö är en förstahandskälla till stalinismens roll i Norden från 1930-talet fram till Stalins död 1953 – bara ett år före sin egen – har tidigare varit känt. Børge Houmann som skrev den första ordentliga biografien över Nexö¹, och som till största delen delade hans bakgrund, försökte kringgå det på ett apologetiskt sätt. Per-Olof Mattssons behandling av detta känsliga ämne är det mest ingående och pålitliga som jag har läst. Kanske är den ”decentraliserade” utsiktspunkten i den svenska offentligheten snarare en fördel än en nackdel. För det första uppehöll sig Nexö, i Sverige några av dessa år. För det andra visar framställningen att stalinismens roll spänner över landgränserna.

Jag minns min reaktion när jag läste vad Nexö, tillät sig att säga om Moskvarättegångarna i den sovjetiska radion. Jag var ändå förberedd på det mesta, hade skrivit en bok om *Pelle Erövraren*, en 100 sidor lång artikel om *Ditte Människobarn*, bägge kritiska till hur kommunisterna (med Børge Houmann som synnerlig representant!) dyrkade Nexö. Jag hade läst det absolut mesta av hans författarskap. Men detta förbluffade mig. Det var avskyvärt inte bara i sitt försvar av ett uppenbart justitiemord, men hölls också i en kväljande stil som påminde om den ökända åklagaren Vysjinskij, och gav mig för en tid avsmak både för personen och hans verk.²

Lauritz Andersen Ring: Lantarbetare.

Det mest förbluffande är kanske att samma person ungefär samtidigt kunde skriva ett av sina huvudverk, de fyra banden med *Minnen*, litterärt vällyckade och mänskligt tilltalande. Det är tankeväckande att ett av ledmotiven i verket är problemen att hålla samman ett djupt splittrat

¹ *Martin Andersen Nexø og hans samtid* (3 volymer) – Red

² För exempel på detta, se samlingen [Stalinisten Martin Andersen Nexø](#)

inre, lika oförenligt som ”en katt, en hund och en igelkott i samma säck”. (Citatet kommer från *Erindringer I*; i sin efterskrift till del 2 uppmärksammar Henrik Yde att Nexö med denna bild, medvetet eller omedvetet ”anspelar på en antik dödstraffsmetod för fadermördare”, s. 556.) Lika svårt är det att förstå att på 30-talet samsades både den store diktaren och den fanatiska partigångaren, som offentligt prisade ett av historiens största svinerier, i samma person. Från 1940-talet blev han tyvärr mer enhetlig: världskommunismens offentliga galjonsfigur tog slutgiltigt makten över författaren.

Det är viktigt att stalinismens historia också konfronteras av historiker som är sympatiskt inställda till socialismen och arbetarrörelsen. Per-Olof Mattsson gör en berömvärd insats. Mattsson tar ett bra analytiskt grepp om Nexös ”sätt att bedriva politik. Han utgick ofta från personliga upplevelser och anekdoter och drog utifrån dem generella slutsatser” (255f.). Nexös obetingade lojalitet med alla plötsliga svängningar i Sovjetunionens utrikespolitik redovisas grundligt. Han noterar också många av de upprörande konsekvenser som det fick. Nexö försvarade aggressivt pakten mellan Hitler och Stalin, som innebar att flera hundra (bland annat 305 österrikare) kommunister och socialister, utlämnades av ryssarna till Gestapo. Bland dem fanns en nära vän till Nexö, nämligen Margrethe Buber-Neumann – gift med Heinz Neumann: ”Hon hade tillsammans med sin make flytt till Sovjetunionen, där Neumann greps och avrättades i november 1937. Hon dömdes till fem års arbetsläger, vilket dock avbröts av utlämningen till Gestapo och koncentrationslägret Ravensbrück” (s. 257). (Utifrån de upplevelserna skrev hon [Fånge hos Stalin och Hitler](#), svensk utgåva 1948, före den tyska 1949.) Ingen protest från Nexö. Men listan på liknande underlåtenhetsynder är mycket längre. En märklig brist finns i Mattssons avsnitt om Nexös varma förhållande till den tyska anarkisten Erich Mühsam, som han lärde känna i München. Nexö, accepterade denne avvikare från den rätta läran och skrev en av sina starkaste protester mot nazisterna då Mühsam plågades till döds i koncentrationslägret Oranienburg 1934. Men även om det noteras att Nexö, brevväxlade med hans hustru Kreszentia Mühsam, saknas den betydelsefulla fortsättningen. Som flykting i Moskva blev hon arresterad 1936 av NKVD och dömdes till åtta år i arbetsläger som varande trotskistisk agent (se t.ex. *Der Spiegel* 18 juli 1962). Ingen protest från Nexö vid detta tillfälle.

Bokens sista del beskriver fem viktiga svenska författares förhållande till den danska diktaren: Eyvind Johnson, Rudolf Värnlund, Moa Martinson, Ivar Lo-Johansson och Josef Kjellgren. Det sker först och främst genom en omsorgsfull redovisning av deras direkta anmärkningar, antingen de finns i brev, minnen, artiklar eller skönlitteratur. Det är en grundforskning som tillåter Mattsson att dra följande slutsats:

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det finns tydliga intertexter mellan Nexös och Eyvind Johnsons verk. I Lo-Johanssons fall krävs mer detaljerade studier för att avgöra den frågan. De tre övriga författarna, Värnlund, Martinson och Kjellgren, har på olika sätt säkert påverkats litterärt, men kanske främst politiskt. (s. 460)

Undersökningen tar fram mycket värdefullt material, som kastar ett nytt ljus över dessa relationer. Men det är ett begränsat och metodiskt diskutabelt tillvägagångssätt, när man i allt väsentligt överlåter värderingen om det finns relationer mellan olika författare eller ej till författarna själva. Det finns inget mer opålitligt. Mattsson noterar flera gånger själv motsägelserna i Ivar Lo-Johanssons yttranden om Nexö,. Ofta förnekar Lo-Johansson att han över huvud taget har läst Nexö, och dennes påverkan på svensk arbetarlitteratur avvisas energiskt, men samtidigt är det viktigt för honom att framstå som en nära vän. Enstaka gånger tar Mattsson det näraliggande greppet att göra en självständig värdering genom att jämföra litterära verk, och i synnerhet genom hänvisningar till mer analytiska monografier. Men bortsett från dess antydningar stannar det vid författarnas uttalanden som privatpersoner eller som offentliga personer som försöker vårda sin image.

Michael Anchers porträtt av den unge Nexö från 1911.

De litterära verk – som ändå till syvende och sist är huvudorsaken till att vi intresserar oss för Nexö, Johnson, Martinson, Lo-Johansson och co. – står kvar i tystnaden. Den osläckbara fascination som skapas av ett mångsidigt mästerverk som *Pelle Erövraren*, framkommer bara indirekt, som ett mystiskt *x*, bara anat genom de reaktioner som det framkallat.

Milan Kundera har sagt om ”romanförfattaren”: ”En romanförfattare är [...] en person som önskar försvinna bakom sitt verk. Att försvinna bakom sitt verk är att ge avkall på rollen som offentlig person” (*Romankonsten*, Köpenhamn 1987, s.161). Författarens styrka är att fånga den överindividuella visdomen, som bärs av romanen som genre. ”Alla sanna romanförfattare lyssnar efter denna överindividuella vishet, vilket förklarar varför stora romaner alltid är en smula klokare än sina författare. Romanförfattare som är klokare än sina verk brukar byta yrke” (s.164). En undersökning av Nexö, i svenskt kulturliv kunde göras i stil med Johan Fjord Jensens avhandling *Turgenjev i dansk åndsliv. Studier i dansk romankunst 1870-1900* (Köpenhamn 1961), ett analytiskt klarläggande av karaktärer, genrer, stil och naturuppfattning i de påverkande och påverkade författarnas verk.

Att karakterisera något är också att profilera det gentemot andra tolkningsmöjligheter. Det kan verka otacksamt. Det finns all anledning till tacksamhet för den kolossala insats Per-Olof Mattsson har gjort med denna bok. Den kastar nytt ljus över Martin Andersen Nexö, och hans roll för guldåldern i svensk arbetarlitteratur – och den drar sig inte för att åskådliggöra såväl något av storheten som något av det mest traumatiska i den nordiska arbetarrörelsens historia.

Ulf Lundén: Pelle Erövraren satte fart på svensk arbetarlitteratur

Ur *Dala-Demokraten* 17 juni 2018

Martin Andersen Nexø, som bland annat skrev *Pelle Erövraren*, spelade en stor roll för framväxten av den svenska arbetarlitteraturen. Men hans roll som pionjär förminskades av bland annat Ivar Lo-Johansson. Det framkommer i litteratuforskaren Per-Olof Mattsson mycket gedigna biografi över Martin Andersen Nexø.

Vem läser Martin Andersen Nexø i dag? Inte särskilt många. Det finns något sorgligt över detta. Nya generationer, inklusive undertecknad, känner framför allt till filmatiseringen av ”*Pelle Erövrare*” som regisserades av Bille August. Manusets skrevs bland annat av Per Olov Enquist. Filmen kom 1987 och tog ”bara” upp den första delen av romanen som utspelar sig på Bornholm. Den blev hyllad av både kritiken och publiken, tilldelades en Oscar för bästa utländska film.

Men ingen verkade bry sig i det faktum att romanen var stympad i filmversionen. Vad som försvann var skildringen av Pelle som socialist och hur den danska arbetarrörelsen växte fram. I andra sammanhang skulle detta beskrivas som en form av censur men icke i detta sammanhang. Nu får vi fortsätta leva med stympningen av romanen eftersom nutida musikalerna och andra scenuppsättningar har Bille Augusts film som historisk förlaga. Det är både falskt och historielöst.

Nå, vi som ännu försöker uppmärksamma arbetarlitteraturen på olika sätt kan glädja oss åt Per-Olof Mattssons mycket läsvärda biografi om den danske författaren Martin Andersen Nexø (1869–1954). Det borde egentligen inte råda några tveksamheter gällande hans viktiga roll som pionjär för den svenska arbetarlitteraturen. I Lars Furulands och Johan Svedjedals praktverk ”*Svensk arbetarlitteratur*” (utgiven 2006) hittar man följande formulering redan i det första kapitlet. ”En förebild av särskilt stor betydelse i Norden och Europa var dansken Martin Andersen Nexø. Han skildrade ofta danska och invandrade svenska lantarbetare och stenarbetare och skapade de första betydande romanerna i Skandinavien med människor ur arbetarklassen som huvudpersoner”.

Martin Andersen Nexø brukar omnämnas tillsammans med andra internationella starka författarskap som Émile Zola, Jack London, Upton Sinclair och Maxim Gorkij. Deras romaner banade väg för en ny form av modern och realistisk prosatradition. Den kom att inspirera på olika sätt den svenska arbetarlitteraturen.

Ändå spelar Nexøs författarskap en mycket blygsam roll i flera olika studier som skrivits om svensk arbetarlitteratur under nittonhundratalet. Det menar litteratuforskaren Per-Olof Mattsson. Författaren föddes 26 juni 1869 i ett av de fattigaste områdena i Christianshavn som nummer fyra av elva syskon. Fadern var stenhuggare och Martin började arbeta redan som liten pojke. Som vuxen jobbade Martin Andersen Nexø bland annat som murare. Han utbildade sig på folkhögskola och tog också en lärarexamen.

Enligt Mattsson var det framför allt författaren Ivar Lo-Johansson som inte ville kännas vid det stora inflytandet från Martin Andersen Nexø. Ivar Lo-Johansson menade att romanerna aldrig fick något större gensvar bland den breda svenska publiken. Mattsson menar att det var ett sätt för Ivar Lo att hantera det rakt motsatta. Att han inte ville erkänna offentligt hur viktig Martin Andersen Nexø varit för hans eget författarskap, det skulle förminska hans eget livsverk.

Det fanns också ett intresse att värna uppfattningen om att den svenska arbetarlitteraturen skulle ses som ett unikt bidrag till världslitteraturen. Må så vara. Biografien tar upp hans

viktigaste litterära verk som bland annat är ”Pelle Erövraren” och ”Ditte Människobarn”. Den unga svenska socialdemokratin spelade en avgörande roll för att han över huvud taget skulle bli läst i Sverige. Romanen ”Pelle Erövraren” lanserades i tidningen Socialdemokraten 1911, redaktör för tidningen var Hjalmar Branting.

Han presenterades framför allt som en proletärförfattare för den svenska läsekretsen. Det var med romanen ”Pelle Erövrare” som Martin Andersen Nexø slutligen hittade sin litterära hemvist som prosaförfattare. Han skulle bli sin samhällsklass trogen trots den egna klassresan. Författaren etablerade sedan en mångårig relation till socialdemokratiska tidningen Arbetet i Malmö och dess bokförlag Framtiden. ”Pelle Erövraren” kom ut på svenska 1921. Det var först i slutet av 1930-talet som Bonniers tog över utgivningen av hans böcker. Under andra världskriget låg förlaget lågt. Martin Andersen Nexø's politiska ställningstagande satte hinder i vägen. Han hade gett sitt stöd till pakten mellan Adolf Hitler och Josef Stalin. Först efter krigsslutet kom en ny upplaga av ”Pelle Erövrare”.

Kjell Andersson: Den nordiska arbetarlitteraturens banbrytare: Martin Andersen Nexö

Ur *eFolket*

Den före detta Eskilstuna-bon Anneli Jordahl skrev en artikel för några år sedan om Martin Andersen Nexö, där hon hyllade honom som föregångare inom arbetarlitteraturen. Jordahl konstaterar också i samma artikel att Nexö nuförtiden tyvärr är ganska bortglömd. Hon menar att Nexö kan placeras in bland de riktigt stora författarna i sällskap med Maxim Gorkij, Charles Dickens och Emile Zola. Nexö var även en inspirationskälla för bland andra Moa Martinson och Eyvind Johnson.

Nexö växte upp i fattigkvarteren i Köpenhamn. Han utbildade sig till lärare, och närde tidigt drömmen om att bli författare. Den första utgivningen blev en novellsamling om öden och liv på Bornholm. Året var 1898. Han var då även bosatt på Bornholm.

En ung Martin Andersen.

Nexø's stora genombrott som författare kom år 1917 med romanen *Pelle Erövraren*. Boken gavs ut i fyra band. Den första delen blev långt senare (1987) med Max von Sydow i huvudrollen. Billy August regisserade denna dansk-svenska samproduktionsfilm. Romanen

har översatts till 25 språk och handlar om landsbygdsproletariatets hårda livsvillkor. Det gjorde även uppföljaren som fick titeln *Ditte människobarn*.

En fortsättning på romansviten om Pelle är verket *Mårten Röde*. Det skrev Nexö under den nazi-tyska ockupationen av Danmark. Han häktades av ockupationsmakten 1941, flydde via Sverige till Sovjetunionen, och bosatte sig efter kriget i Östtyskland. Nexös ställningstagande för Sovjetunionen gillades inte av inflytelserika kretsar i Danmark. Vilket bidrog till att han hamnade ute i kylan och glömdes bort.

Den som vill fördjupa sig i Martin Andersen-Nexös författande kan läsa en nyligen utgiven biografi som bär titeln *Den Nordiska arbetarlitteraturens pionjär*.

Biografen är skriven av *Per-Olof Mattsson*, som är docent i litteratur på Stockholms Universitet med arbetarlitteratur som specialitet. Biografen är utgiven på Ellerströms förlag.

Magnus Nilsson: Om P-O Mattsons *Martin Andersen Nexø*

Ur *Samlaren* 2018

Per-Olof Mattsson har sedan åttiotalet forskat om svensk arbetarlitteratur. Under främst de senaste åren har hans arbete utmärkts av en vilja att överskrida det nationella perspektiv som ofta präglar forskningen om denna litteratur. Detta har inte minst kommit till uttryck i Mattssons försök att öppna ett fönster mot dansk proletärlitteratur och undersöka de svenska trettioalisternas relationer till Martin Andersen Nexø, bland annat inom ramen för det nätverk för forskning om nordisk arbetarlitteratur som sedan 2010 ordnat sex konferenser och publicerat fyra forskningsantologier. Exempelvis har han i bidrag till nätverkets antologier analyserat Eyvind Johnsons "brottnings" med Nexø och utrett hur det egentligen gick till när Ivar Lo-Johansson träffade den store danske proletärförfattaren. Att dessa undersökningar ingått i ett större forskningsprojekt har länge varit uppenbart. Och nu har projektet redovisats i form av en omfattande monografi med titeln *Martin Andersen Nexø: Den nordiska arbetarlitteraturens pionjär*.

Mattssons utgångspunkt, som presenteras redan i de första raderna i bokens inledning, är att Nexø – tillsammans med Émile Zola, Upton Sinclair, Jack London och Maxim Gorkij – ofta pekats ut som en av de svenska arbetarförfattarnas få utländska förebilder, men att hans förhållande till den svenska arbetarlitteraturen inte ägnats särskilt mycket uppmärksamhet av forskningen. Syftet med Mattssons undersökning – som han dock aldrig formulerar explicit – är att korrigera detta missförhållande genom en omfattande, huvudsakligen empiriskt inriktad studie av i stort sett allt som kan anses höra hemma under rubriken "Nexø och Sverige" (och, vilket kommer att kommenteras nedan, av en hel del som faktiskt inte hör hemma där). Bland annat undersöks receptionen av Nexøs verk i den svenska pressen, hans vänskapsrelationer med några svenska arbetarförfattare, diskussionen i Sverige av Nexøs partitagande för Stalins Sovjetunionen, hans relationer till sina svenska förläggare och det högtidliga firandet på Skansen av hans sjuttiofemårsdag.

Mattssons grundlighet är beundransvärd. Det forskningsarbete som redovisas i boken bygger på insamling och bearbetning av ett oerhört omfattande och inte alltid lättillgängligt källmaterial i form av bland annat brev och tidningsartiklar. Det torde inte finnas något skriftligt material om Nexøs svenska förbindelser som han inte tagit upp till behandling. Dessutom har Mattsson så omfattande och gedigna kunskaper om sitt studieobjekt – Nexø och hans tid – att han oftast på ett mycket skickligt sätt lyckas placera in de fakta han letat fram i relevanta kontexter. Inte minst är Mattssons relaterande av Nexø och hans verk till arbetarrörelsens (idé-)historia mycket övertygande. Frågan är om det någonsin skrivits någonting lika insiktsfullt om relationen mellan arbetarrörelse och arbetarlitteratur i Norden.

Ibland är Mattssons framställning emellertid nästan överdrivet utförlig. I samband med analysen av debatten om Nexøs ställningstagande för Sovjetunionens överfall på Finland ges exempelvis en omfattande redogörelse av hur svenska kommunister förhöll sig till de svenska författare som engagerade sig för Finlands sak. Detta kan kanske sägas ingå i kontexten till analysen av hur man såg på Nexø i Sverige under den aktuella tidsperioden, men utförligheten gör att det också kan upplevas som en digression.

I allmänhet är det emellertid alldeles utmärkt att Mattsson tillåter sig att föra in framställningen på sidospår. Ett exempel på detta är hans utredning av ett påstående som Nexø gjorde flera gånger: att hans författarskap präglats av att han skulle ha lovat en arbetare att aldrig glömma bort proletariatet i sin diktning. Denna utredning är inte särskilt viktigt för förståelsen av Nexøs relationer till Sverige. Däremot bör den utan tvekan vara av intresse inom Nexø-forskningen i stort.

Förutom att belysa Nexøs relationer till den svenska arbetarlitteraturen vill Mattsson även besvara några mer specifika forskningsfrågor. Den viktigaste av dessa gäller hur den svenska arbetarlitteraturen konstruerats som tradition, och vilken roll Nexø och hans verk spelat i denna process. Mattssons grundläggande tes är härvidlag att den svenska arbetarlitteraturen konstruerats som en svensk tradition och att detta resulterat i att Nexøs roll som inspiratör kommit att tonas ned, eller rent av förnekats.

På denna punkt är Mattssons argumentation dock en aning motsägelsefull, vilket framgår av följande stycke ut bokens avslutning:

Trots att Nexø redan från början blev utdefinierad från den svenska arbetarlitterära traditionen och bara marginellt förekommer som förebild eller inspirationskälla, fanns han ständigt med hos kritiker och författare som en given referenspunkt. Det var inte bara i den kommunistiska pressen som han framställdes som själva inkarnationen av proletärdiktaren. Man refererade ständigt till honom som pionjären och Nordens främste arbetarförfattare eller världens främste efter Gorkij. Utifrån den utgångspunkten är det märkligt att han, med några undantag som Furuland i Svensk arbetarlitteratur eller i Magnus Nilssons avhandling, är så frånvarande i studierna av svensk arbetarlitteratur.

När svensk arbetarlitteratur upplevde en renässans på 1970-talet blev Nexøs funktion som måttstock återigen tydlig. Tidskriften Ord och bild publicerade 1976 ett specialnummer om "[p]roletärlitteratur i Sverige". Ola Holmgren skrev en översiktlig artikel som också försökte reda ut terminologin och ringa in det som är speciellt med just svensk arbetarlitteratur. Ingressen till artikeln slår fast att när "de proletära författarna" framträdde "som individer ur arbetarkollektivet" vid tiden för storstrejken 1909 fanns det tre "[i]nternationella förebilder": Gorkij, Nexø och Jack London.

Att Nexø "redan från början" skulle ha blivit "ut-definierad från den svenska arbetarlitterära traditionen" och att han "bara marginellt" skulle förekomma "som förebild eller inspirationskälla" går inte riktigt ihop med att han skulle vara "en given referenspunkt" för såväl kritiker och författare, någon som man "ständigt" refererar till eller en "måttstock". Att han förekommer i Furulands, Holmgrens och min egen – samt, vilket Mattsson påpekar redan i bokens inledning, i exempelvis Philippe Bouquets – forskning om den svenska arbetarlitteraturens historia innebär vidare att han inte kan anses vara "frånvarande i studierna av svensk arbetarlitteratur".

Denna motsägelsefullhet tycks hänga samman med att Mattsson har en tämligen snäv syn på den svenska arbetarlitterära traditionen som någonting som konstrueras en gång för alla av några intellektuella med kopplingar till arbetarrörelsen, med bistånd av kritiker i den liberala pressen, i anslutning till Richard Steffens försök i början av 1920-talet att presentera

proletärdiktningen som en viktig strömning i samtidslitteraturen. I just denna konstruktionsprocess tycks Nexø verkligen ha spelat en undanskymd roll. Frågan är dock om inte konstruktionen av en svensk arbetarlitterär tradition varit en mer utdragen och mångfacetterad process än vad som framgår av Mattssons beskrivning, och om inte Nexø tillskrivits andra roller i andra sammanhang. Som framgår av citatet ovan har ju exempelvis många forskare, kritiker och författare betraktat honom som en viktig förebild för den svenska arbetarlitteraturen. Och i sin bok demonstrerar Mattsson med viss utförlighet att Nexø för författare som Moa Martinson, Eyvind Johnson och Rudolf Värnlund rentav framstod som en litterär fadersgestalt.

Att Nexø inte varit riktigt så osynliggjord som Mattsson ibland antyder innebär dock inte att det inte skulle finnas behov av en studie av det slag som han skrivit. Tvärt om: just eftersom Nexø så uppenbart spelat en viktig roll för den svenska arbetarlitteraturen är det utmärkt att denna roll beskrivs och analyseras. Och det har Mattsson gjort på ett så utförligt sätt att ämnet faktiskt framstår som uttömt.

Ännu viktigare än detta är dock att Mattsson beskriver relationen mellan Nexø och de svenska arbetarförfattarna på ett nytt och mycket fruktbart sätt. Medan den tidigare forskningen näst intill konsekvent betraktat Nexø som en utländsk förebild som (främst genom översättningar) påverkat svensk litteratur, visar Mattsson att han upprätthöll omfattande direkta kontakter med svenska författare, lästes såväl på danska som svenska av svenska läsare, gavs stor uppmärksamhet av svenska litteraturkritiker, vistades i Sverige etc. Därmed skriver Mattsson faktiskt, utan att själv explicit formulera saken så, in Nexø i den svenska (arbetar-) litteraturhistorien.

Detta innebär ett tämligen radikalt brott med den nationalism som präglat inte bara den svenska arbetarlitteraturforskningen, utan näst intill all forskning om arbetarlitteratur över huvud taget. För trots att Nexø är långt ifrån den ende proletärförfattaren som varit verksam i många nationers litteraturer har arbetarlitteraturens historia nästan konsekvent skrivits som en svensk, amerikansk, brittisk etc. historia. På senare år har det gjorts ansatser – bland annat inom det ovan nämnda nordiska forskarnätverket – att utmana denna nationalism. Mattssons bok utgör ett utmärkt exempel på hur detta ska göras. Förhoppningsvis får den det genomslag den förtjänar inom arbetarlitteraturforskningen.

Lästips

Fler recensioner:

Anneli Jordahl: [Dansken bakom de svenska giganterna](#) (*Aftonbladet*)

Dan Jönsson: [Proletärförfattaren som delade sin omgivning](#) (*Sveriges Radio*)

Mattias Torstensson: [Den svenska arbetarlitteraturens föregångare](#) (*Arbetarlitteratur*)